

Kinesiska lånord i svenskan

Kulturhistoriska och semantiska perspektiv

Kerstin Norén, docent i nordiska språk

Att svenska professorer i kinesiska sysslar med det kinesiska språket är inte särskilt förvånande. De kan också ha en internationellt avgörande betydelse för ämnet. Så här står det i Svenska Akademiens minnesteckningar över tidigare ledamöter om Bernhard Karlgren, som bl.a. varit professor i kinesiska i Göteborg

Redan på 1920-talet hade Bernhard Karlgren (1889–1978) vunnit internationell ryktbarhet för sina banbrytande forskningar i kinesisk språkvetenskap. Med få undantag har hans större språkvetenskapliga och filologiska arbeten ansetts så epokgörande att de t.o.m. översatts till kinesiska. Generationer av sinologer världen över hyllar fortfarande Bernhard Karlgren som den store läromästaren.

Men också nordister har påverkat utforskningen av det kinesiska språket. J.A. Lundell utvecklade i slutet av 1800-talet ett detaljerat fonetiskt alfabet, Landsmålsalfabetet, för att beskriva de svenska dialekterna, men det kom också till nytta i beskrivningen av alla olika kinesiska varianter när det utnyttjades av Karlgren.

Några sådana högtflygande ambitioner har inte jag. Mina intressen är framför allt ord, deras betydelseutveckling och deras historia. Bakgrunden till denna text är ett föredrag som jag höll på Fudan-universitetet i Shanghai i maj 2005 för språkforskare och studenter. Jag talade då om kinesiska lånord i svenskan, främst de ord som i *Svenska Akademiens ordbok*, SAOB, markeras ha sitt yttersta ursprung i kinesiskan. Det är sju stycken.

Svenska Akademiens ordbok behandlar ord som använts i skrift i svenskan ända sedan 1500-talet och ger alla upplysningar om dem som är möjliga att få fram. Verket startade 1895 och är ännu inte fullbordat; man arbetar nu med ord som börjar på bokstaven *t*. På grund av detta saknas förstås en

del ord, både sådana som börjar på *u, v, x* osv. och sådana som kommit in senare än den aktuella bokstaven behandlades, t.ex. ord som kommit in efter 1895 och börjar på *a*. Ytterligare en komplikation är att det finns minst tre olika sätt att translitterera kinesiska skrivtecken till våra bokstäver, så stavningarna kan variera. Därför har jag gjort en del sökningar på Internet för att försöka komplettera bilden av vilka kinesiska lånord som används i svenskan, och i vilken betydelse, men jag kan förstås inte lova att den är heltäckande ändå. Här ska, i kronologisk ordning, nio ord behandlas. (Kompletteringar mottages tacksamt.)

Galanga

Det äldsta kinesiska lånordet i svenskan är *galanga*, som har förekommit i flera olika ordformer under tidernas lopp. Ordet, och växten, kom in i svenskan redan under medeltiden. Vägen gick över arabisktalande länder och fick en benämning i medeltidslatinet. Peder Månsson, som förestod heliga Birgittas hus i Rom under en period i början av 1600-talet, nämner det i sin Örtabok.

Ordet heter, enligt SAOB, på kinesiska *ko-leung-kenug* och betyder 'mild ingefära från Kaotschufu' (provins i Kina). Redan tidigt utvecklade det, sannolikt i Medelhavsområdet, en vidare betydelse, genom att det kom att användas om ett par växter med liknande jordstammar och kryddig doft, en papyrusart och en kalmus. Också i svenskan användes ordet om dessa växter åtminstone under 1500- till början av 1800-talet. Nu för tiden används *galanga* i svenska, och i många andra språk, om en krydda (i några varianter) som förekommer i det asiatiska köket, t.ex. från en matsedel på nätet: *Tom Kha Gai Kyckling soppa med kokosmjölk, citron, galanga (kha) och chili. Stark och smakfull*. De övriga betydelserna verkar ha försvunnit.

Soja

Det näst äldsta lånordet är enligt SAOB *soja*. Det har, tillsammans med *shogun, shinto*, och *samisen*, kommit in i svenskan en helt annan väg, nämligen som en effekt av européers resor till sydostasien under 1700- och 1800-talen. Gemensamt för de fyra orden är att de via japanska kommit till de stora europeiska språken, engelska, franska, nederländska, spanska tyska, etc. Eventuellt kan de samtidigt ha inlånats i svenskan självständigt, men inlåningen kan ha påverkats av de andra europeiska språken.

Soja har gemensamt med *galanga* att det är en produkt, en krydda. Första belägget i svenska är från 1732, i ett dokument som beskriver hovförtäringen i Stockholm.

Enligt SAOB heter *soja* på kinesiska *jiahngyour*. *Jiang* betyder 'sås av bönor' och *your* 'olja'. Den framställs genom en (jäsnings- och) möglingsprocess. Betydelseutvidgningar har lett till att även liknande produkter framställda på svamp eller kött eller t.o.m. sockerkulör kallas *soja*. Strindberg använder sojan som motiv i sin diktning. I pjäsen *Pelikanen* finns ett porträtt av en moder som svälter sina barn och själv är fet och som sugit i sig såsen och musten i köttet, grädden på mjölken osv. När hon t.ex. steker en ripa i tre timmar så att all saft och doft går ur den i såsen så slukar hon själv den kraftfulla såsen. För att förfälska och dölja den urkokta maten tar hon till soja och kajennpeppar. Fler exempel finns i svenskan från 1800-talet, men i vilket språk detta utvidgade bruk har uppstått är svårt att säga. Detsamma gäller användningen av *soja* för växten sojaböna, eller utvidgat om en viss ärtväxt, som användes som foder i Spanien. I det senare fallet finns svenska exempel från 1700-talet.

Idag används soja, enligt mina Internetsökningar, om såsen, dock inte sockerkulören, och om framför allt växten. Betydelsen har alltså blivit in-skränkt. Så här ser ett engelskt exempel ut:

Soya: versatile product

In China, the soya bean has been cultivated and used in different ways for thousands of years. Soya was considered as one of the 5 holy crops, besides rice, wheat, barley and millet. Soya beans are very versatile: soya beans can be used as whole soya beans, soya sprouts, or processed as soya milk, tofu, tempeh, soya sauce or miso. Soya is also used as ingredient for non-food products, such as soy candles and biodiesel. Soy candles are becoming more popular because they burn longer and healthier.

Shogun

Shogun är belagt första gången i svenskan 1741. Den här gången betecknar lånordet inte en handelsvara, en krydda, utan är exempel på ett intresse för kulturella skillnader mellan öst och väst. Ordformen är den japanska, och syftar på den japanska överbefälhavaren (och landets härskare) mel-

lan 1192 och 1868. Etymologiskt stammar dock det japanska ordet från kinesiskans *chiang chün* 'general', av *chiang* 'leda' och *chün* 'armé'. Första gången det används i svenskan är i en bok som beskriver asiatisk, afrikansk och amerikansk historia.

Ordet har inte fått några utvidgade användningar. Men det förekommer i en massa firmanamn, särskilt på engelska och tyska, så positiva konnotationer i form av 'skicklighet', 'styrka' och 'kraft' verkar vara inblandade, vid sidan av orientaliska associationer. Dessa stammar säkert från en populär roman från slutet av 1900-talet, som dessutom filmatiserats och givit upphov till olika dataspel o.d. Det finns t.ex. en "orientalisk pelargon" som heter *Shogun* och flera restauranger med asiatisk mat. Exempel på styrke- och skicklighetskonnotationerna, som ännu inte verkar så vanliga i svenska men som har möjligheter att bli det, är t.ex. *Shogun Industries provides Top Quality performance parts for the automotive industry* och *Das Internationales Kampfsportmagazin Der Shogun*.

Shinto

Om *shogun* är ett "kulturellt" ord, så är *shinto* det i ännu högre grad. Det användes första gången i svenskan 1793 av Carl Peter Thunberg, en av Linnés lärjungar, i en reseberättelse. (Thunberg är kanske mest känd för sitt stora verk *Flora Japonica* (1784).)

Ordet är den japanska formen av ett kinesiskt uttryck *shen tao*, 'gudarnas väg' som i sin tur är en översättning av ett japanskt uttryck med samma betydelse men helt andra ord (*kami no michi*). Det syftar på att man måste iaktta rituell och kroppslig renhet i umgänget med alla gudar. Ordet har i alla språk behållit sin referens till just denna religion, och har inga utvidgade betydelser i svenskan (eller något annat språk, så vitt jag vet, se t.ex. franska *Shinto, la Voie des Dieux*).

Samisen

Ordet *samisen* verkar inte särskilt frekvent i dagens svenska. På engelska ingår det i en ordbok över svåra ord och är alltså inte så frekvent i det språket heller. Det tillhör också "kulturorden" och syftar på en speciell typ av musikinstrument, enligt SAOB 'liknande en luta med tre strängar'. På kinesiska heter det *san-hsien*, av *san* 'tre' och *hsien* 'sträng'.

Ordet användes första gången i svenskan 1882, i en bok av Anton Julius

Stuxberg, som samma år blev intendent för Göteborgs museums zoologiska avdelning. Han deltog i upptäcktsfärder med Nordenskiöld, bl.a. på resan med Vega 1878–80. Hans intresse var alltså inte primärt kulturellt, men ändå har sådana moment smugit sig in i reseberättelserna. Inte heller detta ord tycks ha undergått någon betydelseutvidgning eller -förändring.

Kitaner

Med *kitaner* kommer vi in på en typ av lånord som enligt SAOB är direkta inlån från kinesiskan. Även i dessa fall kan man väl emellertid räkna med stöd från andra europeiska språk, eller för de allra yngsta, från amerikansk engelska.

Ordet *kitaner* syftar enligt SAOB på mongoliska (möjligen tungusiska) folkstammar som på 900-talet grundade riket Kathay (i varierande stavningar). I kinesiska syftar ordet *k'i-tan* på samma folkstammar. Det syftar alltså på historiska och kulturella förhållanden.

Ordet användes i svenskan första gången 1910. Det tycks av mina Internetsökningar att döma inte användas särskilt mycket i dagens svenska, men däremot på andra språk, t.ex. franska, tyska, turkiska och spanska: *El pueblo kitan eran nómades del norte de China del 907 al 1125*. Kitaverna expanderade kraftigt och lade under sig stora delar av Kina, och de ses historiskt som ett mäktigt erövrarfolk. Därför har ordet, liksom *shogun*, i andra språk fått just sådana konnotationer, och används i firmanamn: *Kitan Consolidated Ltd.*, *Golf Kitan Fashion Stores Ltd.* Kanske kommer denna användning så småningom även till svenskan? *Cathay Pacific Airways* är väl redan ganska känt?

Taiji

Ordet *taiji* förekommer i många olika stavningsvarianter. Det kinesiska uttrycket är enligt SAOB *taiji*, 'den stora polen', som enligt mina kinesiska åhörare är en del av en religiös föreställning, och *quan*, 'knytnäve'. *Tai chi* är alltså elliptiskt. Ordet är flertydigt i kinesiska. Enligt SAOB förekommer det (äldst) i kinesisk daoistisk tradition som namn på en metod för närstrid och (numera oftast) som beteckning för en därur utvecklad meditatív och rytmisk gymnastik med kontrollerad andning. Det rör sig alltså om ett kulturellt fenomen. Många andra språk har lånat in det i den andra betydelsen. I svenskan förekom det första gången i en DN-artikel

1985, då med formen *taijiquan* och synonymen *skuggboxning*. Fenomenet har spritt sig till andra delar av världen, i Näckrosdammen utanför Humanisten förekommer det ibland. Ordet verkar inte ha fått någon förändrad betydelse.

Qigong

Qigong finns inte som uppslagsord i SAOB, eftersom det har börjat användas i svenskan senare än när bokstaven *q* färdigställdes på 1950-talet. Inte heller förekommer det i *Nationalencyklopedins ordbok* från 1995–96 eller *Svenska Akademiens ordlista* från 1998. En sökning på svenska sidor med hjälp av Google den 10 augusti 2005 gav däremot 23 400 träffar, så under 2000-talet har det slagit igenom. På en av sidorna, Stockholms studenters idrottsförenings, presenteras *qigong* så här:

Qigong är ett bra sätt att lära sig koppla av och utveckla hälsa, tänkande, kropp och själ. Träningsformen utvecklades för att bibehålla hälsan och bekämpa sjukdomar genom att stärka kroppens inre balans. Rörelser utförs långsamt och mjukt i samklang med andning och medvetande.

Också detta ord syftar på ett fenomen som spridit sig i världen, inte minst i USA, och sedan kommit hit. Det ingår ofta som ett led i s.k. alternativt tänkande, och har väl liksom *taiji* en del konnotationer därifrån även i svenskan.

Sjanghaja

Slutligen några ord om ett ord som bygger på ett kinesiskt namn, staden Shanghai, men inte har kinesiskt ursprung utan engelskt. Det syftar på de ganska omoraliska metoder, t.ex. att supa folk fulla, som användes för att få sjömän till de långa resorna till Sydostasien på framför allt 1800-talet. Ordet *sjanghaja* lånades till svenskan från engelskan kring förra sekelskiftet och är första gången belagt i skrift i svenskan 1914. Ordet används inte mycket längre, och i så fall oftast med metaforisk betydelse; 12 träffar vid sökning på Internet, bl.a. som ett exempel på veckans fula ord på en ung kvinnas hemsida (varför det är fult får vi tyvärr inte veta) och i en bok som publicerats 2004 vid Lunds universitet:

Hans psykos, säger han, fick honom att få panik, höra röster och döda en utrikesminister. Om han fått träffa en läkare skulle allt varit annorlunda. Sedan början av 1800-talet har detta sätt resonera varit en vanlig, om inte alltid godtagen försvarslinje och förklaringsmodell, i synnerhet när det gäller allvarliga våldsbrott. Foucault visade i sin bok om Pierre Rivière hur experterna redan i början av 1800-talet kunnat sjanghaja någon som inte alls åberopat vanvett, för att ge ett gott exempel för denna försvarsposition.

Men det förekommer också 22 gånger med stavningen *shanghaja*, vilket kanske speglar en ökad internationell orientering bland språkbrukarna (särskilt när *j* ersätter *i*, vilket det gör i ytterligare 9 fall). Ett exempel är *Man kan fråga sig vilka som försöker "shanghaja demokratin" för att låna cred till sin egen verksamhet.* (Med en intressant användning av citations-tecken runt *shanghaja* men inte *cred*.)

Nu för tiden har namnet *Shanghai* knappast några negativa konnotationer. Den är en av de kinesiska hamnar som ostindiefararen Götheborg kommer att besöka under sin nu påbörjade Kinaresa.

Avslutning

Att ords betydelse hänger samman med de kulturella sammanhang de ingår i kan tyckas som en självklarhet, men är kanske lättast att få syn på när man studerar lånords öden i olika språk.

Bland exemplen ovan kan man se att ord som kom in i svenskan med flera betydelser, som *galanga* och *soja*, senare har fått sina betydelser inskränkta genom att användningen av växterna de kommer ifrån har ändrats. Orden *shogun*, *shinto*, *samisen* och *kitaner* används väl i svenskan huvudsakligen med sina ursprungsbetydelser; företeelserna finns i knappast i vår kultur. Men genom kulturell förmedling kan ändå vissa konnotationer "smitta", t.ex. att *shoguner* var starka och skickliga och att de förekom i Sydostasien. *Taiji* och *qigong* har kanske inte så tydliga bibetydelser ännu, men kanske något av "alternativ"-rörelse? Ordet *sjanghaja* slutligen, har utvecklat en etablerad metaforisk betydelse vid sidan av den ursprungliga.

